

Hovsep Hayreni - Abdülhamit Kırımlarının Canlı Bir Örneği: 1895 ARAPGİR

Posted on 01/11/2013

Günümüzden 118 yıl önce, 1895'in son üç aylık kesitinde Sultan Hamid Ermeni halkına çok yoğun bir kan banyosu yaptırmıştı. O yıl kabul etmek zorunda kaldığı Ermeni reformlarını sabote etmenin yolu olarak kışkırttığı Müslüman ahaliyi, devlet güvenlik güçlerini ve Hamidiye alaylarını her tarafta Ermeni halkının üzerine salmıştı. 1894'te bu olayların öncüsü olan Sasun katliamı ve 1896'da artçı olarak devam eden Van, İstanbul, Eğin katliamları yaşandı. Ama dönemin en büyük felaketi 1895 sonlarında toplam 10 vilayetin çok sayıda şehir, kasaba ve köylerini bir tür Cihad şeklinde saran zincirleme pogrom ve katliamlardı. Bunların yalnızca bir örneği olarak, 1895 Kasım ayı başlarında Ermeni yoğun nüfuslu Arapgir şehrinde yaşananları, yıldönümüne denk düşen günlerde vermek istiyorum. Şehrin bir bir bütün mahallelerdeki gelişmeleri inandırıcı şekilde resmeden Minas Bebiryan'ın tanıklığı özellikle değerlidir. Bunu öncelikle Bebiryan'ların neslinden olduğunu düşündüğüm Arapgirli ağabeyimiz Murat Bebiroğlu'nun yönettiği Hyetert'e sunuyorum.

A. L. Polatyan'ın Arapgir Ermenileri Tarihi ile S. Paxdikyan'ın Vosgedag isimli eserlerinde dönemi yaşamış birçok kişinin yerinden tanıklık ve yazılı anlatımları, ayrıca gazete arşivlerinden bilgiler ayrıntılı olarak verilmiştir. Burada hepsinden yararlanarak gelişmeleri ana hatları ile özetleyeceğiz.

1890'dan itibaren Batı Ermenistan kırsal bölgelerinde örgütlenmeye girişen Ermeni partilerinden Sosyal-Demokrat Hınçakyan'ların öncelikli güç kazandığı bir yerdir Arapgir. Bunda dönemin yerel ruhani lideri Yeznik Abahuni Yebisgobos'un [1] ulusal uyanış ve devrimci örgütlenmeye destek olan cesur tutumu önemli rol oynamıştır. Arapgir'in çok erken büyük şehirlere gurbetçi gönderen ve değişik merkezlerle sıkı ilişkileri olan Ermeni

yoğun nüfuslu bir kırsal merkez olması da bu gelişmeyi mümkün kılmıştır. Hınçakyan'ın kurucu kadrolarından Kafkas Ermenisi Şımavon [2] buraya gelince parti hızla kök salmaya başlıyor.

1890-95 ARASI DEVRİMCİ GELİŞMELER

Şımavon Arapgir'de Yeznig Yebisgobos tarafından çok sıcak karşılanır. Şehrin merkezi Ermeni ortaokuluna müdür ve genel eğitim müfettişi tayin edilir. O bir yandan sorumluluğunu yüklediği okulların ihyası ve daha iyi eğitim vermesi için yenilikler yaparken, halkın ileri unsurlarını ve gençliği devrimci fikirleriyle yoğun şekilde etkiler. Duyulan büyük sempati onun kilise ayinleri sonunda kürsüye davet edilip politik nutuklar çekmesine bile imkan verir. Böylece örgütlenmeye başlayan parti ciddi taban tutturur. Arapgir'den "ikinci Zeytun" diye sözedilir. Şımavon'un ünü Arapgir sınırlarını aşar. Komşu illerden onu görmeye, fikir danışmaya gelenler eksik değildir.

Bütün bunlar hükümetin dikkatini celbeder. Polis komiseri Yusuf şehirde ve köylerinde Ermeni muhbirler bularak ilişkileri sıkı takibe alır. Parti de onu kendi hedefine koyar ve 1891 Şubatında yağmurlu bir gece metresinin evi yakınında suikaste uğratar. Ertesi gün aramalar yapıp birçok Ermeni ve Türk tutuklanır. Fakat cinayetin sırrı çözülemez ve hükümet onu daha çok komiserin hasmı olan telgraf müdürü Şakir Bey'in işi olarak düşünür. Ne var ki çok geçmeden batıda yayınlanan ve Arapgir'e de gelen Hınçak gazetesinde şu haber okunacaktır: "Ermeni halkının başına bela kesilen Arapgir polis şefi Yusuf Efendi devrimci mahkeme kararıyla ölüme mahkum edildi. Zalim komiser bir gece aleminden dönerken ortadan kaldırılmıştır".

Henüz bu durum ifşa olmadan önce, Arapgir ve çevre köylerden gelen 112 delegeyle Şımavon öncülüğündeki Hınçakyanlar belli taleplerle ayaklanma kararı da alır, fakat bunun bildirildiği Merzifon'dan itidalli davranma uyarısı gelince ikinci toplantıda riskleri dikkate

alan çoğunluk fikrini değiştirir, böylece daha sessiz ve uzun erimli politik çalışma görüşü benimsenir. Ancak gazetenin kendi kendini ele veren ifşası üzerine bir sabah baskın verilen evlerde göze çarpan gençler tutuklanır.

Bu sırada Şımavon ve bazı arkadaşları, hem bir süre gözden kaybolmak, hem de Dersim’le işbirliği geliştirmek için komşu Çemişgezek’e yönelmiştir. Orada Diab Ağa’nın yanına gider ve başlangıçta iyi kabul görürler. Fakat Diab Ağa onları oyuna getirip hükümeti haberdar eder. Gece uykudayken kaldıkları eve baskın yapan hükümet askerleri Ermeni devrimcilerini zincirleyip Harput’a götürür. Şımavon’la birlikte Taniel Ekmekçiyan, Mıgırđıç Xızarcıyan, Gagik Deveciyan ve Mardiros Terziyan vardır. [3]

Sürece tanıklık eden Suren Surenyan ekliyor ki, Şımavon ve arkadaşlarının tutuklanmasından kısa bir süre sonra Yeznik Yebisgobos İstanbul’a sürülür. Başka önde gelen ruhani ve ulusal liderler de Sivas’a sürgün edilir. 50 kişi ise çeşitli suç isnatlarıyla Harput hapisanesine gönderilir. Böylece Arapgir’in devrimcilerden temizlendiği sanılırken hükümete çalışan Siraganyan’ın iki katlı evi bombayla tahrip edilir. Bu vesileyle bir tutuklama dalgası daha yapılmıştır ki, bu defa hükümet konağında yangın çıkar ve ardından bunun benzeri Harput’ta yaşanır.

Komiser Yusuf’un öldürülmesinden 1895 Arapgir kırımına kadar dört yıldan uzun bir süre Arapgir Ermenileri kargaşa içindedir. Kanunsuz tutuklama, dizginsiz zulüm ve keyfi yargılamalar eksik olmaz. Halk İstanbul’daki Ermeni Patrikhanesi’ne şikayet mektupları gönderir, bunlardan birinde şöyle denmiştir: “Ya bir yolu bulunup kanunsuz uygulamaların önü alınsın, yada bir yer gösterilsin ki bütün şehir oraya göçelim.”

Arapgir’de 1895’e böyle bir gerilim atmosferi içinde gelinmiştir. Hükümetin gözünde burası bir Zeytun, Sasun gibi isyan odağına dönüştüğü için köklü çareler düşünülür. Dolayısıyla 1895’te Ermeni halkına yönelik yaygın pogromlar tezgâhlanırken Arapgir gibi zaten dış bilenen bir yerin en şiddetli imha saldırılarına hedef olmaması mümkün değildir. Girişilen

eylemler “fırsat budur” anlayışıyla adeta şehri havaya uçurma ve bütün Ermenilere mezar etme hiddetini kuşanarak gelir. Buna karşılık direniş de olur. Fakat öncülerden çoğu tutuklanmış ve sürgün edilmiş olduğu için Arapgir’in şanına yaraşır bir düzeyde olamaz.

ŞEHİRDE TALAN, KUNDAKLAMA VE KATLIAM

1895 Eylül ayında ilk felaket belirtileri kendini göstermeye başlar. Şehir çevresi yollarda tek tek saldırıya uğrayanlar olur. Şehirde Türk nüfusa Martin tüfekler dağıtıldığı söylentileri dolaşır. Bir mahalleden ötekine geçmek Ermeniler için güçleşmeye başlar. Ruhani öncüler Harput valiliğine koruyucu önlemler alınması ricasıyla temsilci gönderir. Fakat vali sözü edilen olayların “münferit ve ehemmiyetsiz şeyler” olduğunu belirterek kaygıya yer olmadığı mesajını verir. Oysa hükümet konağından kışlaya ve polis merkezine kadar görülmemiş bir hareketlilik vardır. Halkın koruma beklediği güvenlik güçleri tam tersine birazdan başlatılacak toplu kırımların organizasyonu ile meşguldür. Arapgir’deki askeri birliklerin başında bulunan ve Ermenilerle ilişkileri iyi olan binbaşı tam o sırada Harput’a çekilir, yerine merhametsiz biri atanır. Çok sayıda Türk erkekleri redif ilanı ile silah altına alınır. Salt Ermeni nüfuslu Derbeder başta olmak üzere Ermeni yoğun bir çok mahallede karakol kurulur, akşam hava karardıktan sonra gezme yasağı ilan edilir, ki Türk mahalleleri ve nüfusu için bunlar geçerli değildir.

Birkaç gün sonra kuşatılan şehirde Ermenilere silahlarını teslim etmeleri çağrısı yapılır. Dükkanlar kapanmış, sokaklar boşalmıştır. Halk evlerinde tedirgin bir bekleyişe girer. Saldırının daha çok çarşıya ve kilise-okul gibi kurumlara yönelik olacağı sanılır. Fazlası tasavvur edilmez. Bu öngörü yetersizliği de örgütlü direniş konusunda gevşekliğe neden olacaktır.

Nihayet 5 Kasım (eski takvimle 25 Ekim) sabahı Ambırğa ve Şahroz’dan saldırı haberleri gelir. Akşam ise sıra şehre gelmiştir. Bir kaç yerden öttürülen boru ile genel saldırı sinyali

verilmiş olur. “Kutsal cihad” ateşi ve yağma-talan iştahıyla dolu kalabalıklar her taraftan ateş açarak hücumu geçer. Kısa sürede şehrin uç bölümleri cehenneme çevrilir. Saldırganlar gazyağı püskürterek evleri boydan boya ateşe verirler. Surp Lusavoriç, Derbeder, Surp Hagop ve Surp Kevork mahalleleri alevler içindedir. Halk evleri bırakıp bahçelere ve dağlara kaçar. Yer yer silahla karşılık veren gençler etkisiz kalır.

Yerel askeri birlikler ve şehrin Türkleri yanında, Arapgir ve çevre kazaların Türk ve Kürt köylerinden gelen başıbozuk çeteler vardır, ki toplamı 10 binden fazla tahmin ediliyor. Kürtler hükümetin kışkırtma ve davetiyle özellikle talan için gelmişlerdir. Katliamlar daha çok Türk asker ve milisleri tarafından yapılır. Onlar Ermeni halkının erkek nüfusunu azami ölçüde yok etmeye çalışırlar. Din adamları başta olmak üzere çocuklarını Müslümanlığa zorlayıp direnenleri öldürürler.

On gün süren saldırılarda ölen Ermenilerin sayısı 2800 civarında tespit edilir.

Kundaklamalar sonucu şehirdeki 3000 Ermeni evinden büyük bölümü tahrip olmuş, 325 dükkan da yanmıştır.

SALDIRIYA UĞRAYAN MAHALLELER

Uzun bir yazılı tanıklık yapan Minas Bebiryan’ın 1895’te saldırıya uğramış Arapgir mahalleleri hakkında verdiği bilgiler özetle şöyle:

“Türk, Kürt çeteler ve asker bütün güçlerini Derbeder’e dökmüştü. Birleşik kuvvetlerle herşey pahasına burayı düşürmek istiyordu. Burada sayıları az da olsa çetin direniş gösteren gençler vardı. Kendi güçleriyle saldırıya katılmış olan aşiret reisi Battal, bir bir adamlarının düştüğünü görünce binbaşuya diklenir; ya kendi bildiği gibi davranmayı yada adamlarıyla çekip gitmeyi dayatır. Böylece insiyatifi ele aldıktan sonra Ermenilere şeref sözü verir ve eğer çatışmaya son verirlerse mahallenin zarar görmeyeceğini söyler. Ermeniler bunu kabul

eder. Fakat Battal bir evde misafirken sokaklarda nöbetle görevlendirdiği adamları evlere ateş vermeye başlamıştır. Gelen şikayet üzerine Battal denetlemeye gider ve Ermenilerin elinden yakasını kurtarır. Saldırganlar mahalleye hükmetmeye başlar, bütün Derbeder küle dönüştürülür.

Keşişler mahallesinin kırımı daha dehşetli oldu. Burada buldukları bütün erkekleri toplayıp mahallenin aşağısındaki dereye götürür ve kurşuna dikerler. Mahallenin papazını da eziyet ederek öldürürler. Birkaç kişi Türkleşerek kurtulur. Ezo ve Çaput Melhem denilen caniler kırımlarıyla ünlenir. Keşişler katliamına Bostancuğ ve Saracuğlular iştirak etmiştir. Ortalık durulduktan sonra yalnız birkaç ev yeniden yapılır, çünkü hayatta kalan erkekler çok azdır. Oysa önceden mahallenin Surp Hagop adında kendine mahsus kilisesi ve okulu bile vardı.

Ğazanciler mahallesinden yukarı çarşıya kadar Türk ve Kürt saldırganlar taş üstünde taş bırakmaz. Bu mahallenin başlıca kıyıcıları Ğaso namında biri ve Hacı Aslan'ın oğullarıdır. Mahallenin Türkleri mümkün olduğunca çok ev yakmaya çalışır ki bir daha Ermeniler ikamet etmesin. Ben kendi kulaklarımla duymuşum 'Mala bakma, cana bak!' nidalarını. Hükümet tenekelerle gazyağı dağıtmıştı. Evleri soyduktan sonra gazyağını döküyor, bir silah boşaltıp uzaklaşıyorlardı.

Şahroz (Sıra Gâvur) mahallesi de büyüktü. Kendi kilisesi ve okulu vardı. Buranın gençleri daha cesurdu. Çarşamba akşamı kırım başlarken ilk elden Şahroz'un Der Husig Kaçuni isimli papazının evini ateşe verdiler. Mahallenin yukarısındaki yüksek dağlardan Türkler taş yuvarlayarak evleri damları tahrip ederken karşı taraftan da Ğulu Beg denilen canilerin açtığı ateşle mahalle kısıpaca alındı. Yeram Bala Biloyyan öne çıkan direnişçiydi. Burada da erkeklerin çoğunluğu katledildi. Mahalle yukardan aşağı harabeye çevrildi.

Katliama uğratılan bu mahallelerden kaçanlar serbest kalan mahallelere sığınıyordu. Basmaciler bunlardan biriydi. Silahlı ve silahsız gençler buraya dolmuştu. Burada hükmü geçen Fadıllu'ların Mısdı'ya adam gönderilip korunma talep edildi. O silahların toplanıp

getirilmesi şartıyla kabul eder görüldü. Silahlar verilmesine rağmen, Fadıllu'nun evinden çıkan çeteler 'İslam evi mi, gâvur evi mi?' diye kapıları vurmaya başladı. Biz orada Amanat'ların evindeydik. Üç yaşındaki kardeşimi sırtlayıp aşağı kapıdan dışarı çıktım, başkaları da beni izledi... Sığındığımız dere barut ve duman kokusuna boğulmuştu... Çeteler dereyi geçip üstümüze geldi. 'Selavat getirin' diye bağıryorlardı. Kurtulmak için nakarat halinde 'La ilahe illalla' tekrarlıyorduk... (Nice dolanmadan sonra) Galug'a yetiştik. Orada binlerce kişi vardı. Battal kalabalığı çetelere karşı korumak için nöbetçiler koymuştu. Annemi, kardeşlerimi ve nihayet babamı da buldum o kalabalık içinde...

Murdiglerin bahçesine geçtik. Manzara yürek paralayıcıydı. Onlarca ceset ve birçok yaralı yatan tanıdıklar... Geceyi Şaboların bahçesinde geçiriyorduk, Tansux'un tepesinden ateş açtılar, bir duvar dibine siperlendik, bir saat kurşun yağmuru altında kaldık. Sabah duyduk ki Çelik'lerin Bekir bizim mahallenin yaralılarını sırayla hançerleyip öldürmüş... Aynı gün bizi Paxdigents (Paxdik'lerin) mahallesine götürdüler. Orası henüz yakılmamıştı. Her bir odaya birden fazla aile tıkıştı. Birkaç gün orda kaldık. Bu defa da Türkleştirme meselesi çıkarttılar. Ona sıra gelmeden hepimizi dışarı çıkarıp bu mahalleyi de ateşe verdiler. Tekrar kırım korkusu sarmıştı milleti. Ama bizi kırmak yerine sürmeye başladılar...

Yolumuzun üzerinde kurşunlanmış, yakılmış, kokuşan pekçok cesetler gördük. Ana kiliseye kadar neredeyse hep cesetler arasından yürüdük. Başka mahallelerden de hayatta kalan Ermenileri toplayıp getirmişlerdi kiliseye. Kızların okulunu ise kışlaya çevirmişlerdi. Şahroz mahallesi papazı Der Husig Kaçuni'yi oraya götürmüş, sakallarını çekip tokatlayarak silah istiyorlardı. 'Bu kırımın sebebinin Ermeniler olduğu'na dair ifade imzalatmaya zorluyorlardı. Kilisede saklı silahlar olduğu iddiasıyla gelip arama yaptılar. Fakat bulamadılar. Bir asker büyük horanın arkasında bir sandığa cebinden mermiler boşalttı. Onları bulunmuş gibi kayda geçtiler. Orada bulunan erkeklerden Püsküllü'nün Beos'u, Der Mikayel'in Garabed'i, Sultan'ların Mıgırđiç'i ve birkaç başka kişiyi götürüp Nigol'ların damında kurşuna dizdiler.

Sekiz gün kaldık kilisede. Hayli sıkıntı ve açlık çektik. Sonra yukarı çarşı mahallesine geçecektik. Herkes nesi varsa, yaralı, hasta, döşek, sırtlayıp asker denetiminde yola koyulduk. Mireşents (Mireş'lerin) mahallesinden geçerken orayı nispeten iyi durumda gördük. Erkeklerin çoğu yine öldürülmüş, fakat evler yakılmamıştı. Zira burada oturan ve Mireş'lerden Krikor'un kızını alan Depo Memuru onun hatırına mahalleyi korumuştur.

Devam edip çarşıya yetiştik. Bütün dükkanlar ateşe verilmiş, bu arada Türklerin cami ve medresesini de alevler yutmuştu. Bizi bu harabelerin içinden geçirip hükümet konağı önüne getirdiler. Oraya dolmuş kindar bir kalabalık bizi izlerken askerler etrafımızda koruma zinciri oluşturuyordu.

Göze çarpan 400-500 kişiyi seçip hapsedtiler. Zayıf kadınları ve çocukları hükümetin yakınındaki boş evlere doldurdular. Hükümet kendini temize çıkartmak için o evleri saklamıştı...

Köseyents (Köselerin) mahallesinde kırım başlamadan Cin Gazar'ların Yakub, Zayrmar, Yeğiya ve başka gençler mevzi tutmuş ve saldıran güruhla çatışmışlar. Saldırganlar ancak askerin yardıma gelmesiyle üstünlük sağlar. Halka eziyet ve evleri tarumar ederler...

Buradan önce Surp Kevork mahallesi de Çobanoğlu çetesi tarafından kuşatılır. Kadın çocuk ayırt edilmeden katliam yapılır. Bütün mahalle alevler içindedir. Bunu gören Yeğiya Apkaryan mevzisinden çıkıp Surp Kevorkluların yardımına koşar. Daha Çobanoğlu'nun tarlasına inmeden Kürtler tarafından silahsızlandırılır. O sırada etkili bir Kürt olay üzerine yetişir ve 'yiğitler yaşamalı' diyerek onu ölümden kurtarır. Surp Kevork mahallesi yerle bir edilir. Ziyaret yeri olan eski manastırı, Surp Nışan kilisesi, okulu küle çevrilir. Eskiden beri Ermeni düşmanlığıyla ünlü Çobanoğlu bütün mahalleyi işgal eder ve hatta Surp Kevork ziyaretinin yerine kendi ikametini kondurur.

Poşatar mahallesi kışlaya yakın olduğu için kundaklanmamıştı. Gerçi talan ve kırımdan bir

ölçüde nasibini almış; Nalbant Ğazarların dört kardeşi, Sarayan Bedros, Hunik'lerin Krikor ve başka göze düşen kişiler öldürülmüştü. Buranın nispeten güvenli olması başka mahallelerden gençlerin gelip sığınmalarına yol açınca, hükümet bunları takip ederek çoklarını yakaladı ve götürüp kurşuna dizdiler. Bunlardan biri Basmaciler mahallesindeki evinde üç gün boyunca saldırganlara silahlı mukavemet gösterdikten sonra Poşatar'a sığınmış olan Barsumyan Sarkis'ti, ki Ğanara Tepe'de işkenceyle öldürdüler.

Hükümet binasında, mahkemede ve süvarihane içinde hapis tutulanların durumu çekilmezdi. Onlar 500'den fazla mevcutlarıyla dar yapılar içinde, günlerce aç-susuz ayaküstü kalıyor, hükümet cesetleri gömdürme bahanesiyle günde birkaç düzine dışarı çıkarıp çalıştırıyor ve sonra kurşuna diziyordu.

İpekconts (İpekcilerin) mahallesi küçük olmasına rağmen güçlü bir savunma gösterir. Efsane direnişçi Xızarcıyan Setrak'ın varlığı bunda belirleyici olmuştur. Setrakların evi etrafında şiddetli çatışmalar yaşanır. Cepheden etkili olamayan saldırganlar arkadan dolanarak evi kundaklamaya çalışır. Kürtlerin evden kaçan kadınlara ateş etmedikleri durumda Setrak da kadın çarşafına bürünerek kuşatmadan sıyrılmayı başarır...

Berenge mahallesinde Ermeniler etkili Türk şahsiyetlerle yanyana yaşamalarına rağmen onların koruyucu hiçbir müdahalesi olmadığı için buradaki katliam da dehşetli olmuştur. Sadece birkaç ev esirgenmiş, ötekiler -Protestan kilisesi ve okulu dahil olmak üzere- küle döndürülmüştü. Mahallenin gençlerinden 60-70 kişi Şexin Ardı (Şeyh Tarlası) denilen yerde katledilmiştir. Katiller arasında Hacı Nazik isimli dönme de vardır.

Biz Yegavents (Yegavların) mahallesinde Teğinents Artin Ağa'nın evine yerleşmiştik. Babam hapsedilmişti. Onların yiyeceği yoktu. Kardeşimle yıkık bir zahire dükkanı bulup buğday topluyorduk ki, ihtiyar bir Türk 'yeniden kırım olacak, kaçın burdan' diye uyardı. Gittik ki büyükler damlara çıkmış, hükümet binası önünde toplanan beyaz sarıklı kalabalığı izliyor. Onlar hükümetten hapisteki Ermenileri istemekteler, hepsini katletmek için... Derken

gözümüzü Çobandüzü tarafına çevirdik ki, tozu dumana katarak atlılar geliyor. Bunlar Arapgir hükümetinin 'Ermeniler teslim olmuyor' diye yardım talebi üzerine Erzincan'dan gönderilen askeri birliklerdir. Gelenler fakat, şehirdeki vaziyeti görünce, kana doymamış güruhun içine girip dipçikle onları uzaklaştırır. Bu sayede tutuklular ve hayatta kalan yakınları ikinci bir kırımdan güç bela kurtulmuştur...

Velâkin ardından hastalık ve düşkünlüğün getirdiği ölümler oldu. Herşey harab edildiği için ikamet, iş ve geçim sıkıntısı büyüktü. Yaralılar için derman ve gıda yoktu. Yediğimiz yanık buğday, soğan ve ottu. Neyse ki dışardan misyonerler aracılığıyla yardım çok gecikmedi. Onların dağıttığı parayla yavaş yavaş yeni evler yapılmaya ve koydukları sermayeyle manusa işi geliştirilmeye başlandı. Ticaret tekrar Ermenilerin eline geçti. Kırım sırasında Ermeni mallarını yağma ederek zenginleşen ve manusa işine de girişen Türkler vardı. Ama onlar başaramadılar, o kadar kazançlı bir iş tekrar Ermenilere kaldı. Ganimetle semirmiş Türkler çok geçmeden tekrar Ermenilere muhtaç olacaktı." [4]

ARAPGİR VE AĞIN KÖYLERİNDEKİ DURUM

Arapgir'e çok yakın, şehrin bir saat kuzey-doğusunda Şepik, yarım saat güney-doğusunda Ambarga Ermeni köyleri vardır. Daha doğuda Fırat nehrine dayanan Ağın nahiyesi ve 12 köylerinde Ermeniler yaşar. Ağın ve köyleri idari olarak o dönem Egin kazasına bağlı olsa da, asıl yakın oldukları şehir ve Ermeni cemaat ilişkisinde bağlı buldukları ruhani merkez Arapgir'dir. 1895 talan ve kırımında bu köyler de yoğun kayıplar vermiştir.

Şepik köyü daha Arapgir'de kırım başlamadan Battal Ağa yönetiminde Kürt ve Türk çeteleri tarafından kuşatılır. Köyün gençleri bir süre direniş gösterir, fakat güç yetiremeyip teslim olurlar. Ele geçirilen erkekler öldürülür. Tümüyle Ermeni nüfuslu 80 hanelik köy boydan boya talana ve ateşe verilir. Yangından etkilenmeyen yalnızca 18 ev kalır. Halk ümitsiz dere kenarı bahçe ve bağlara kaçar. Yerleri tespit edilip kurşun yağmuruna tutulurlar. Kaçabilen

mağaralara sığınır. Can kaybı 200'e yakındır.

Ambarga köyündeki 60 ev de bütünüyle küle çevrilir. 75 kişi katledilir, yol açılan başka ölümlerle can kaybı 170 civarındadır. Birçok kadın, gelin ve kız tecavüze maruz kalır, intihara sürüklenir. Arapgir'e yakın bu iki köyde zorla din değiştirme olayına rastlanmaz, başka akla gelen ne varsa eksik değildir.

Ağın nahiyesi içinde barbarlığıyla meşhur Pul isimli Türk köyünün gözü dönmüş sakinleri, Emin Efendi, İbrahim Çavuş ve Ömer Efendi öncülüğünde silahlı olarak Ağın'a gelirler. Burada Saracuglu Hacı Mehemed isimli kaniçici nahiye müdürü, Marürgeli İsmayil ve Abdülrahman'ın silahlı adamlarıyla birlikte harekete geçerler. Ağın nahiye merkezinden saldırıya başlayan çeteler Vağşen, Kuşna, Vank, Gırani, Hatsgını, Ehnetsik, Xoroç, Maşgerd, Sağmıga, Ançirti, Dzak ve Dzabilvar köylerini aynı yöntemlerle talan eder, kısmen ateşe verir, katliam ve işgale uğratırlar. Bu çevrede öldürülenlerin sayısı çok kabarık değildir, buna karşılık hemen bütün erkekler zorla sünnet edilerek İslama çevrilir. Çok yerde halkı camiye toplayan çeteler, kadın ve çocukları rehin alarak erkekleri tehdit eder ve onları koruma içgüdüsünden hareketle iradelerini kırıp din değiştirmeye mecbur bırakırlar. Din adamlarına özel eziyetler yapar ve direnenleri öldürürler. Kiliseler soyulur, kirletilir, bazıları temel taşlarına kadar sökülerek harabeye çevrilir.

Birkaç yıl Müslüman kimliği altında kalan bu köylerin Ermenileri, İstanbul'da yapılan baskılarla Abdülhamid'in izin vermesi sonucu Hristiyanlığa geri dönüş yapar. Fakat Ançirti'de kilisenin çan çalmasına engel çıkarılır. Muşeg Vartabed Arapgir'e geldikten sonra bu konuda mücadele verir ve tekrar çanların ses vermesini sağlar. [5]

1 Kasım 2013

[1] Bu tarihten çok önce 1878'de bölgenin bir dizi kırsal merkezini gezmiş olan Rahip Karekin Sırvantsdyants'ın "Toros Ahpar Ermenistan Yolcusu" isimli eserinde Yeznik isimli

rahabin Arapgir'e görevli olarak gelişinden sözediliyor. Arapgir şehrinin daha o zamanlar on tane Ermeni okulu, hayırseverleri ve dayanışma cemiyetleriyle önemli bir aydınlanma yaşadığını anlatan Sırvantsdyants şöyle not etmiş: "... Büyük bir sevinçle yeni ruhani önderleri Rahip Yeznik'i bekliyorlardı. Bence Rahip Yeznik böylesine hazır ve yetişkin bir tohum kendisine teslim edildiği için onlardan daha çok sevinçli olmalıydı" (Aktaran Arsen Yalman, Palu-Harpur 1878, II. Cilt/Raporlar, s. 313).

[2] Asıl ismi Kapriel Gafyan, politik yaşamında Şımavon olarak tanınmıştır. 1887'de Cenevre'de Sosyal Demokrat Hınçakyan partisini kuran Kafkas Ermenisi üniversiteli gençlerden biridir. 15 Haziran 1890 günü İstanbul Kumkapı mitinginde etkinlik gösterir. Hemen ardından partinin kırsal merkezlerde örgütlenmesi için doğuya hareket eder. Merzifon ve Sivas üzerinden Harput'a geçmek üzereyken Arapgir'e demir atar. Buradaki faaliyetleri konumuz içinde geçiyor.

[3] Bunu anlatan tanık şöyle bir not düşmüş: "Yıllar sonra iş icabı Çemişgezek'e gittiğimde, Tovmas Parunagyan'ın dükkanında otururken Gako Ağa isminde bir Kürt geldi. O gençlerin tutuklanma olayından bahsederek Diab Ağa'nın yaptığı kötülüğü mahkum etti. 'Bir grup Kürtle o ayıbı temizlemek için duyar duymaz harekete geçtik, fakat yetişemedik. Çocukları Fırat'ın ötesine geçirmişlerdi zaten ve biz kırık kalple geri döndük' dedi. (Sarkis Paxdikyan, Vosgekedag, 3. cilt, 1948, Beyrut, s. 69)

[4] Minas Bebiryan'dan aktaran; Antranik L. Polatyan, Arapgir Ermenileri Tarihi, New York, 1969, s.667-675

[5] Antranik L. Polatyan, age, s.691-696